

عوامل پیش بین روانی اجتماعی مصرف مواد مخدر در نوجوانان (انطباق نظریه‌ی "گروه دوستان" مصرف مواد با نوجوانان ایرانی)

دکتر فرهاد طارمیان^۱، دکتر علیرضا جزایری^۲، دکتر سید محمود قاضی طباطبایی^۳

نویسنده‌ی مسوول: زنجان، دانشگاه علوم پزشکی، گروه روانشناسی بالینی taremian@zums.ac.ir

دریافت: ۹۱/۵/۲۳ پذیرش: ۹۱/۱۲/۲۱

چکیده

زمینه و هدف: هدف پژوهش حاضر، ارزیابی متغیرهای پیش‌بین روانی اجتماعی موثر در مصرف مواد در دوره نوجوانی است. به‌همین منظور با بهره‌گیری از «نظریه‌ی گروه دوستان» دکتر اوتینگ، روابط ساختاری میان متغیرهای خانواده، مدرسه، گروه همسالان و مذهب و تأثیرات مستقیم و غیر مستقیم هر یک از آن‌ها بر مصرف مواد مورد بررسی قرار گرفته است.

روش بررسی: در پژوهش حاضر با داده‌های به‌دست آمده از ۷۴۶ دانش‌آموز کلاس سوم دبیرستان (۱۹ مدرسه در نه منطقه‌ی شهر تهران)، ابتدا با استفاده از روش آماری تحلیل عاملی تأییدی روایی مقیاس‌های تهیه شده سنجیده شدند، سپس با تحلیل روابط ساختاری متغیرهای روانی اجتماعی نظریه گروه دوستان با استفاده از نرم‌افزار آماری لیزرل ۷/۵۳، قابلیت تعمیم این نظریه در میان نوجوانان ایرانی و تبیین مصرف مواد در آن‌ها از طریق بررسی میزان انطباق مدل مشاهده شده مورد ارزیابی قرار گرفت.

یافته‌ها: یافته‌های به‌دست آمده نشان دهنده‌ی روایی مقیاس‌های مورد استفاده در سنجش متغیرهای مکنون در مدل مورد بررسی می‌باشند. با توجه به معیارهای برازش مدل، نظریه‌ی گروه دوستان با اعمال برخی تعدیلات در روابط میان متغیرهای مکنون درون‌زا، تعمیم‌پذیری مطلوبی را در میان نوجوانان ایرانی دارد.

نتیجه‌گیری: خانواده می‌تواند به‌عنوان بنیادی‌ترین عنصر تأثیرگذار در پیشگیری از مصرف مواد در نوجوانان در نظر گرفته شود. بدیهی است، هر اندازه خانواده از توانمندی کمتری برخوردار باشد، به این معنا که به اعضای خانواده به‌ویژه نوجوان کمتر توجه شود و تعارض و کشمکش والدین با یکدیگر بیشتر باشد، احتمال مصرف مواد در فرزند نوجوان بیشتر خواهد شد.

واژگان کلیدی: مصرف مواد، نوجوانی، معادلات ساختاری، نظریه گروه دوستان

مقدمه

مشخص شوند؛ یعنی این مشکل چگونه شروع می‌شود و تداوم می‌یابد. حاصل کار، از یک‌سو، مجموعه‌ای از عوامل

در مطالعات دو دهه‌ی اخیر همواره تلاش شده است تا ریشه‌ها و مسیرهای منتهی شونده به سوء مصرف مواد

۱- دکترای تخصصی روانشناس بالینی، استادیار دانشگاه علوم پزشکی زنجان

۲- دکترای تخصصی روانشناس بالینی، دانشیار دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی

۳- دکترای تخصصی جامعه‌شناس، دانشیار دانشگاه تهران

خطری است که احتمال مصرف مواد را افزایش می‌دهند و از سوی دیگر عوامل حفاظت کننده‌ای که این احتمال را کاهش می‌دهند. بدیهی است که عوامل خطر و حفاظت کننده، به دسته‌های مختلفی تقسیم می‌شوند ولی رویکردهای نوین در تبیین سبب شناختی مصرف مواد در نوجوانی، به این عوامل به گونه منفرد نمی‌نگرند؛ بلکه بر ارتباط آن‌ها با یکدیگر تاکید دارند و می‌کشند تا به یک الگوی نظری دست یابند. اوتینگ، به دنبال پژوهش‌های متعدد شیوع شناسی و بررسی علل مصرف مواد در دوره نوجوانی، نظریه‌ی "گروه دوستان" (Peer Cluster) را مطرح می‌کند (۱). وی معتقد است، گروه دوستان، مجموعه‌های کوچکی از روابط میان همسالان است که شامل دوستان بسیار نزدیک و صمیمی، روابط دو سویه با دوستان صمیمی و حتی روابط دو سویه دوست دختر/دوست پسر است. بنابر نظریه‌ی گروه دوستان، در درون همین گروه‌های به هم پیوسته است که اطلاعات و افکار تبادل می‌شوند و نگرش‌ها و باورها شکل می‌گیرد یا تغییر می‌کند. البته افراد گروه‌های همسال، گیرنده‌های منفعل تأثیرات دیگران نیستند بلکه خود در شکل‌گیری هنجارها و رفتارهای گروه مشارکت دارند. دلبستگی و پیوند با همسالان منحرف از طریق فرایند یادگیری اجتماعی، به نگرش‌ها و رفتارهای انحرافی می‌انجامد. متقابلاً، دلبستگی به و ارتباط با همسالان غیر منحرف و نیز پیوند قوی با عوامل اجتماعی مطلوب نظیر خانواده، مدرسه و مذهب به نگرش‌ها و رفتارهای غیر انحرافی منتهی می‌شود. اوتینگ در سال‌های ۱۹۹۸ و ۱۹۹۹ در سلسله مقالاتی به بیان شکل تعمیم یافته نظریه‌ی گروه دوستان می‌پردازد و آن را نظریه‌ی اجتماع پذیری اولیه (Primary Socialization Theory) می‌نامد (۲ و ۳). اوتینگ و دونرمایر، عوامل اجتماع پذیری در دوره نوجوانی را به دو دسته تقسیم می‌کنند.

۱- منابع اجتماع پذیری اولیه که شامل، خانواده، مدرسه و گروه همسال است.

۲- منابع اجتماع پذیری ثانویه نظیر مذهب، محله یا اجتماع. مطابق این نظریه، برای نوجوان امروزی تنها سه منبع (عامل) اجتماع پذیری وجود دارد که عبارتند از: خانواده، مدرسه و گروه همسال.

نکته‌ی مهم آن که، همه‌ی عوامل اجتماع پذیری ثانویه اثرات خود را از طریق عوامل اجتماع پذیری اولیه اعمال می‌کنند، اما در این بین خانواده و مدرسه، مسیر انتقال هنجارهای اجتماعی به نوجوان هستند و گروه همسال حامل هنجارهای ضد اجتماعی یا غیراجتماعی به عبارت دیگر وقتی پیوند نوجوان با خانواده و مدرسه ضعیف می‌شود، نقش همسالان برجسته‌تر می‌گردد. اوتینگ و بوویس (۴ و ۵) و اوتینگ و دونرمایر (۳ و ۲)، در پژوهش‌ها و مقالات خود درباره‌ی سبب شناسی مصرف مواد مخدر از مذهب و هویت یابی مذهبی به منزله‌ی یک عامل حفاظت کننده‌ی موثر در پیشگیری از مصرف مواد نام می‌برند و معتقدند هویت یابی مذهبی یک عامل اجتماع پذیری ثانویه است که اثرات مثبت اجتماعی خود را تنها از طریق عوامل اجتماع پذیری اولیه انتقال می‌دهد. به اعتقاد آنان هویت یابی مذهبی به این معنا است که یک فرد تا چه حد با یک مذهب آمیخته می‌گردد. از این رو در نوجوانی که هویت یابی مذهبی بالا است، احتمال داشتن خانواده یا دوستان و همسالانی که باورهای مذهبی مشابهی دارند، بیشتر است. تشویق و حمایت فعالیت‌های مذهبی یک نوجوان نیز باورهای او را محکم‌تر و اجتناب وی را از اعمالی که مغایر باورهای اوست بیشتر می‌کند. بنابراین نوجوانی با هویت یابی مذهبی قوی، کمتر احتمال دارد که به اعمال انحرافی نظیر مصرف مواد دست زند.

با توجه به مطالب فوق، هدف این پژوهش قصد داشت به بررسی تعامل و روابط میان عوامل اجتماع پذیری اولیه یعنی خانواده، مدرسه و گروه همسالان، به همان گونه‌ای است که اوتینگ در مدل خود (نظریه گروه دوستان) مطرح کرده است، پردازد. هدف دیگر این مطالعه بررسی ارتباط با گروه

آن‌ها، ۷۴۶ دانش‌آموز پسر سال سوم دبیرستان با میانگین سنی ۱۷/۲ سال به صورت نمونه‌گیری چند مرحله‌ای تصادفی از ۹ منطقه آموزشی شهر تهران انتخاب شدند. پنجاه و چهار پرسشنامه به دلایل مختلف از جمله نداشتن همسانی درونی، صفحات خالی و یا پاسخگویی به شکلی سهل‌انگارانه از گروه نمونه حذف شدند. هر چند در ابتدا هدف آن بود که نمونه‌گیری از ده منطقه‌ی آموزشی صورت گیرد ولی به دلیل عدم همکاری منطقه‌ی سیزده، تعداد مناطق به نه منطقه کاهش یافت. در جدول یک مناطق آموزشی و نمونه‌های انتخاب شده آمده است.

جدول ۱: مناطق آموزشی و تعداد نمونه‌های انتخاب شده

منطقه آموزشی	تعداد نمونه	منطقه آموزشی	تعداد نمونه
یک	۸۰	نه	۷۲
دو	۱۱۹	یازده	۸۴
چهار	۷۷	شانزده	۷۵
پنج	۶۹	هفده	۸۹
هفت	۸۱		

برای انتخاب گروه نمونه در ابتدا با مشاوره با کارشناسان دفتر مشاوره‌ی آموزش و پرورش از آنان خواسته شد تا از شهر تهران مناطقی را برای محققان انتخاب نمایند که به لحاظ وضعیت فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی شباهت نسبی به یکدیگر داشته باشند. سپس از بین مناطق پیشنهاد شده به تصادف ده منطقه برای نمونه‌گیری تعیین شد. پس از آن با تهیه‌ی فهرست کامل دبیرستان‌های پسرانه هر منطقه، به تصادف یک مدرسه از هر منطقه در گروه نمونه قرار گرفت که در مجموع ده دبیرستان را شامل شد. بدلیل امتناع منطقه ۱۳ آموزش و پرورش از همکاری، آن منطقه از گروه نمونه حذف شد. پیش از اجرای پرسشنامه‌ها از مدیر یا معاون مدرسه تقاضا شد تا محققین و مجریان را به دانش‌آموزان

همسالان (دوستان)، در شروع کردن مصرف مواد در نوجوانی، نقش اصلی و کلیدی آن بود، یعنی آن گونه که نظریه‌ی گروه دوستان مدعی است، آیا همه عوامل اجتماع پذیری اولیه باید اثرات خود را فقط از طریق گروه همسالان انتقال دهند. با توجه به نظرات اوتینگ و همکارانش مبنی بر نقش هویت‌یابی مذهبی به منزله‌ی یک عامل حفاظت کننده در پیشگیری از مصرف مواد و تایید آن در سایر پژوهش‌ها (۷۶) آیا در این پژوهش، چنین رابطه‌ای را نیز مطرح بود؟ بنابراین هدف اصلی این پژوهش بررسی تعمیم پذیری نظریه‌ی گروه دوستان، در بافت فرهنگی/ اجتماعی نوجوانان ایرانی است. به عبارت دیگر هدف آن بود که دریابیم آیا عوامل ساختاری و روابط بین آن‌ها در این نظریه (رجوع به نمودار مسیر یک)، حمایت تجربی دریافت می‌کند.

ساختار عوامل روانی/ اجتماعی مصرف مواد، یک مدل شش عاملی است؛ توانمندی خانواده، مقررات خانواده، سازگاری مدرسه و همانند سازی مذهبی به شکلی معنادار مصرف مواد را در نوجوانان پیش بینی می‌کنند؛ رابطه‌ی یکسویه مثبت معناداری میان توانمندی خانواده با عوامل مقررات خانواده، سازگاری مدرسه و همانند سازی مذهبی وجود دارد؛ میان ارتباط با همسالان مصرف کننده مواد با سایر عوامل یعنی مقررات خانواده، همانند سازی مذهبی و سازگاری مدرسه، رابطه منفی معناداری وجود دارد؛ رابطه‌ی میان همسالان مصرف کننده مواد با مصرف مواد در نوجوانی قوی‌ترین رابطه مثبت است، به این معنا که هرچه رابطه‌ی نوجوان با همسالان مصرف کننده مواد بیشتر باشد، میزان مصرف مواد در او بیشتر است. فرضیه‌های این مطالعه بودند، که برگرفته از روابط ساختاری نظریه مورد بررسی بود

روش بررسی

این پژوهش یک مطالعه‌ی مقطعی بود. جامعه‌ی آماری دانش‌آموزان پسر سوم دبیرستانی شهر تهران بودند. از میان

معرفی و از آنان بخواهند تا با مجریان همکاری نمایند. در زمان اجرای پرسشنامه‌ها مدیر یا معاون مدارس حضور نداشتند. اجرای پرسشنامه‌ها عمدتاً در سالن اجتماعات مدارس و در چند مورد نیز در نمازخانه دبیرستان‌ها صورت گرفت. پس از انتخاب دانش‌آموزان، مدیر، معاون یا مشاور مدرسه با حضور در کلاس‌ها و خواندن نام دانش‌آموزان (که توسط پژوهشگر به صورت تصادفی از فهرست دفتر کلاس انتخاب شده بودند) از آنان می‌خواست تا در سالن اجتماعات یا نمازخانه گرد هم آیند. پس از آن مجریان خود را به دانش‌آموزان معرفی کرده، هدف از اجرای پژوهش را توضیح دادند. به دانش‌آموزان گفته شد که در پاسخگویی به سوالات آزادند و در صورت تمایل می‌توانند جلسه را ترک کنند. در عین حال توضیح داده شد که پس از اتمام سوالات، پرسشنامه‌ها را داخل جعبه‌ای که به همین منظور تهیه شده بود، قرار دهند.

اندرسون و جریبک (۸) در مقاله‌ی خود پیشنهاد می‌کنند که برای پژوهش با رویکرد مدل سازی معادله‌ی ساختاری، نمونه‌ای ۱۵۰ نفره یا بیشتر لازم است. گادانولی و ولیسر (۹)، معتقدند که نمونه‌ای با حجم ۳۰۰ نفر یا بیشتر ضروری است. با در نظر گرفتن آنکه روش آماری این پژوهش مدل‌یابی معادله‌ی ساختاری بود و متغیر مصرف مواد در بین دانش‌آموزان از فراوانی کمی برخوردار بود، و در عین حال با توجه به احتمال ریزش، حجم نمونه ۸۰۰ نفر در نظر گرفته شد.

تحلیل آماری توسط نرم‌افزار لیزرل هشت و نیم (LISREL) انجام شد. با استفاده از این نرم‌افزار در ابتدا با روش تحلیل عامل تاییدی، روایی شاخص‌های مدل اندازه‌گیری محاسبه شد و پس از اطمینان از روایی مطلوب، روابط و معادلات ساختاری میان متغیرهای مدل ساختاری مورد محاسبه قرار گرفت. این نرم افزار قادر است تا میزان تطابق مدل ارایه شده را با مدلی تجربی محاسبه نماید و شاخص‌های متعددی را

مبنی بر میزان انطباق دو مدل و همچنین در صورت عدم تطابق مدل، معیارهای اصلاح (Modification Indexes) را ارایه دهد. در صورت عدم تطابق می‌توان با استفاده از معیارهای اصلاح به تعدیل روابط مشخص شده پرداخت و این تعدیل را تا آنجا ادامه داد که به لحاظ نظری، مدل بهبود یافته قابل توجیه باشد. پرسشنامه‌ی مورد استفاده در این پژوهش ترکیبی از سوالات دو پرسشنامه پیمایش مواد و مشروبات الکلی آمریکا (American Drug and Alcohol Survey) و پیمایش برنامه ریزی برای پیشگیری (Prevention Planning Survey) که هر دو توسط دکتر اوتینگ ساخته شده است، می‌باشد. دکتر اوتینگ در طی مکاتبات خود با نگارنده، سوالات لازم را برای بررسی نظریه‌ی خود مشخص کردند. این سوالات در ابتدا به فارسی ترجمه و برای اطمینان از روانی و صحت ترجمه توسط دو کارشناس مسلط به زبان انگلیسی و فارسی، سوالات مجدداً به انگلیسی ترجمه شدند.

خرده مقیاس‌های پرسشنامه‌ی نهایی و ضرایب پایایی محاسبه شده عبارت‌از: توانمندی خانواده (۰/۷۲)، مقررات خانواده (۰/۸۲)، سازگاری در مدرسه (۰/۷۲)، هویت‌یابی مذهبی (۰/۸۳)، ارتباط با همسالان مصرف کننده مصرف مواد (۰/۹۰)، مصرف سیگار (۰/۷۶) مصرف مشروب الکلی (۰/۷۴) مصرف حشیش (۰/۷۹) مصرف تریاک (۰/۷۲) مصرف هروئین (۰/۸۳) مصرف اکس (۰/۸۲) بودند.

یافته‌ها

مدل مصرف کل مواد (مشروبات الکلی، حشیش، قرص‌های اکس، تریاک و هروئین) منظور از کل مواد، همه‌ی مواد به غیر از سیگار است. در بررسی این مدل ابتدا به معیارهای نیکویی یا برازش مدل توجه می‌کنیم. همان‌گونه که ملاحظه می‌شود معیار نیکویی زیر نشان دهنده‌ی برازندگی نسبتاً خوب مدل مشاهده شده است. به این معنا که مدل

شده η^2 ، یعنی ضریب مسیر متغیر ارتباط با همسالان مصرف کننده‌ی مواد با متغیر مصرف مواد توسط فرد، قوی ترین مسیر مثبت موجود است. در عین حال ارتباط با همسالان، تعدیل کننده یا واسط انتقال تاثیرات سایر متغیرها بروی متغیر مصرف مواد است. تحلیل آماری تکمیلی نکته‌ی جالبی را روشن می‌کند و آن این که متغیر هویت‌یابی مذهبی دارای تاثیرات مستقیم معنادار ($\beta_{14} = 0.14$) با متغیر مصرف مواد است، با این حال ضریب مسیر این متغیر به اندازه ضریب مسیر ارتباط با همسالان مصرف کننده مواد با مصرف مواد η^2 نیست. تحلیل تکمیلی نیز نشان داد که به غیر از رابطه‌ی اخیر، میان هیچیک از متغیرهای توانمندی خانواده، مقررات خانواده و سازگاری در مدرسه با متغیر تابع «مصرف مواد η^2 » رابطه‌ی معناداری وجود ندارد (نمودار مسیر شماره‌ی ۱). همان‌گونه که در مدل نیز مشاهده می‌گردد، ارتباط منفی معنی‌داری میان مقررات خانواده با ارتباط با همسالان مصرف کننده مواد وجود دارد. این رابطه به لحاظ قدرت (-0.75)، قوی‌ترین رابطه‌ی منفی موجود در مدل مشاهده شده است. به عبارت دیگر هر چقدر در خانواده مقررات بیشتری درباره‌ی مواد مخدر وجود داشته باشد و خانواده به رفتارهای نوجوان توجه بیشتری کند، ارتباط وی با همسالان مصرف کننده‌ی مواد کمتر می‌شود.

همان‌گونه که در نظریه‌ی گروه دوستان نیز پیش‌بینی می‌شد، عامل توانمندی خانواده، ضرایب مسیر مثبت و معناداری با متغیرهای مقررات خانواده، هویت‌یابی مذهبی و سازگاری در مدرسه دارد. نکته دیگر آن که رابطه‌ی مثبت و معناداری میان هویت‌یابی مذهبی و درجه‌ی سازگاری نوجوان در مدرسه وجود دارد. لازم به ذکر است که انطباق یافتن مدل فعلی با اعمال تعدیل‌های انجام شده است.

نظری گروه دوستان به خوبی با مدل مشاهده شده در دانش‌آموزانی که مصرف کننده‌ی کل مواد هستند مطابقت می‌یابد. جدول ۲ معیارهای نیکویی این مدل را نشان می‌دهد.

جدول ۲: معیارهای نیکویی (برازش) مدل مصرف کل مواد

۱	شاخص برازندگی تطبیقی (CFI) که برابر است با ۰/۹۴
۲	شاخص برازندگی (GFI) که برابر است با ۰/۹۰
۳	معیار نیکویی هنجار شده (NFI) که برابر است با ۰/۹۳
۴	شاخص برازندگی تعدیل شده (AGFI) که برابر است با ۰/۸۶

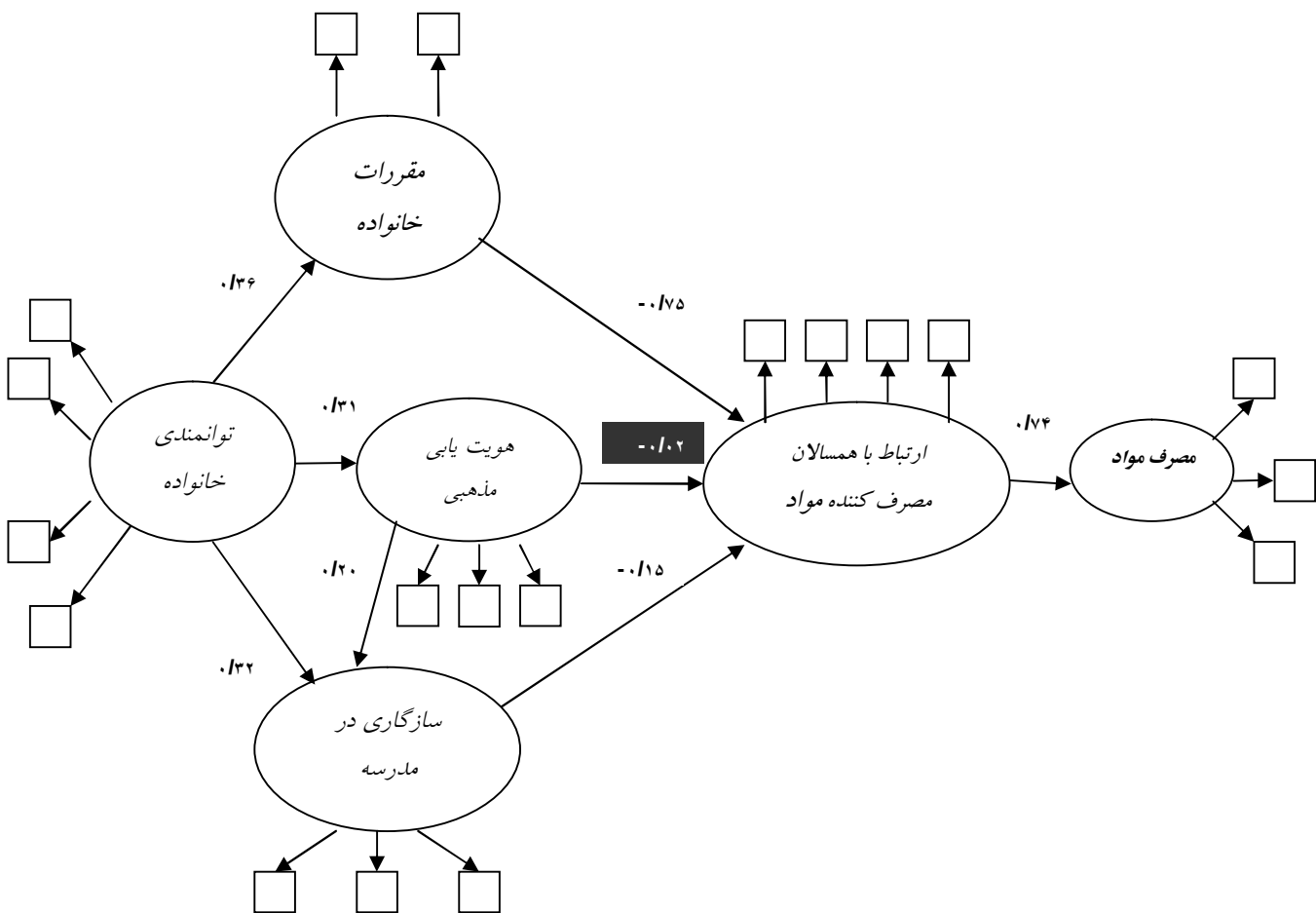
بنابر معیارهای به‌دست آمده می‌توان به این نتیجه رسید که مدل نظری گروه دوستان با یک مدل تصادفی یا مشاهده شده در دانش‌آموزان ایرانی تفاوت معنی‌داری ندارد.

بررسی پارامترهای مدل اندازه‌گیری (Measurement Model)

توجه به نتایج به‌دست آمده در مدل اندازه‌گیری که روایی آزمون‌ها و سوالات مورد استفاده در این پژوهش را امکان‌پذیر می‌سازد، نشان دهنده‌ی روایی مناسب مقیاس‌های مورد استفاده بوده است. نتایج به‌دست آمده در مدل اندازه‌گیری حاکی از روایی آزمون‌ها و سوالات مورد استفاده در این پژوهش است. تمامی بارهای عاملی از نظر عاملی در سطح $P < 0.001$ معنادار بوده‌اند.

بررسی پارامترهای مدل ساختاری (Structural Model)

مدل ساختاری یعنی روابط میان متغیرهای نهفته‌ی مستقل (کسای ξ) و متغیر نهفته‌ی میانی و تابع (ا تا η) مشاهده شده در مدل، انطباق مناسبی با نظریه گروه دوستان دارد. توجه به ضرایب مسیر ارایه شده و نیز مقدار t آن‌ها حاکی از آن است که به غیر از رابطه‌ی میان β_{24} یعنی رابطه میان هویت‌یابی مذهبی و ارتباط با همسالان مصرف کننده مواد، تمامی روابط میان متغیرهای نهفته درون‌زا و برون‌زا معنادار هستند. همان‌طور که مدل گروه دوستان پیش‌بینی می‌کرد، در مدل مشاهده

نمودار ۱: ضرایب مسیر استاندارد شده و معنا دار بودن روابط در مدل ساختاری و مدل اندازه گیری (مصرف کل مواد)

معناداری با متغیر تابع بودند. با این حال تنها در مورد یک متغیر (هویت یابی مذهبی) این رابطه به صورت غیر مستقیم از طریق متغیر سازگاری در مدرسه، تأثیرات بازدارنده خود را بر ارتباط با همسالان مصرف کننده مواد اعمال می کرد. با این حال این انتقال غیر مستقیم ولی معنی دار تأثیرات، در حد قابل توجهی نبودند (-0.03). از طرف دیگر عامل هویت یابی مذهبی به دلیل تأثیر بازدارنده مستقیم خود بر مصرف مواد در الگوی مشاهده شده حفظ گردید.

توانمندی خانواده، مقررات خانواده، سازگاری در مدرسه و همانند سازی مذهبی و ارتباط با همسالان مصرف کننده مواد

با توجه به نتایج به دست آمده درباره ی هریک از فرضیه های این پژوهش بحث خواهد شد.

ساختار عوامل روانی / اجتماعی مصرف مواد یک مدل شش عاملی است: فرضیه ی اول این پژوهش که برخاسته از نظریه ی گروه دوستان بود به طور نسبی مورد تأیید قرار گرفت. به عبارت روشن تر در پژوهش فعلی روابط ساختاری میان شش متغیر مورد بررسی قرار گرفت که از این بین، یک متغیر در نقش متغیر مستقل، چهار متغیر در نقش متغیر میانی یا واسطه و یک متغیر در نقش متغیر تابع بودند. مطابق با پیش بینی مدل، هر پنج متغیر دارای روابط ساختاری مشخص و

مواد به طرز قابل توجهی مصرف مواد مخدر در نوجوانان را پیش‌بینی می‌کنند.

باتوجه به نتایج به‌دست آمده و ضرایب مسیر تعیین شده فرضیه دوم این پژوهش مورد تایید قرار گرفت. در این میان، عامل ارتباط با همسالان مصرف‌کننده مواد قوی‌ترین رابطه‌ی مستقیم را با مصرف مواد آن‌گونه که نظریه‌ی گروه دوستان نیز پیش‌بینی می‌کرد، دارا بود. به عبارت روشن‌تر نقش واسطه بودن این عامل به‌منظور انتقال تاثیرات سایر عوامل مورد تایید قرار گرفت. در عین حال باید به این نکته توجه کرد که عامل هویت‌یابی مذهبی دارای اثر مستقیمی بر روی مصرف مواد بود که نیاز به انتقال از طریق ارتباط با همسالان مصرف‌کننده مواد نداشت. لذا در عین حال می‌توان به این نکته اشاره کرد که برخلاف فرضیه‌ی مطرح شده، متغیر ارتباط با همسالان مصرف‌کننده مواد به‌طور کامل نمی‌تواند مسیر انتقال آثار سایر متغیرها باشد. بلکه در مورد آثار عامل هویت‌یابی مذهبی، این انتقال بدون واسطه و به‌طور مستقیم به مصرف مواد انتقال می‌یابد.

رابطه‌ی یکسویه مثبت معناداری میان توانمندی خانواده با عوامل مقررات خانواده، سازگاری در مدرسه و همانند سازی مذهبی وجود دارد.

فرضیه‌ی سوم این پژوهش به‌طور کامل تایید شد. عامل توانمندی خانواده با مقررات خانواده دارای ضریب مسیر $0/36$ ، با هویت‌یابی مذهبی $0/31$ و با سازگاری در مدرسه، $0/32$ بود.

میان ارتباط با همسالان مصرف‌کننده مواد با سایر عوامل یعنی مقررات خانواده، همانند سازی مذهبی و سازگاری در مدرسه، رابطه‌ی منفی معناداری وجود دارد.

این فرضیه تایید نشد؛ ضریب مسیر منفی معناداری از مقررات خانواده و سازگاری در مدرسه به سمت ارتباط با همسالان مصرف‌کننده مواد وجود داشت، ولی این مسیر در مورد هویت‌یابی مذهبی معنادار نبود.

رابطه میان همسالان مصرف‌کننده مواد با مصرف مواد در نوجوانی قوی‌ترین رابطه‌ی مثبت است.

این فرضیه نیز مورد تایید قرار گرفت به این معنا که ضریب مسیر ارتباط با همسالان مصرف‌کننده مواد با مصرف مواد قوی‌ترین رابطه‌ی مثبت است. تحلیل تکمیلی نیز حاکی از آن است که میان هیچیک از عوامل موجود در مدل با عامل مصرف مواد، رابطه‌ی مثبت معناداری وجود نداشت و نباید هم چنین انتظاری داشت. با این حال میان هویت‌یابی مذهب با مصرف مواد رابطه‌ی منفی مستقیمی ($-0/14$) وجود داشت که به لحاظ قدرت رابطه به اندازه‌ی رابطه پیش‌بینی شده در این فرضیه نبود. بنابراین با توجه به فرضیات مطرح شده در مجموع می‌توان اظهار داشت که نظریه‌ی گروه دوستان مواد در مورد جامعه‌ی نوجوانان ایرانی قابل تعمیم است. در این بین خانواده قوی‌ترین عامل محافظت‌کننده از مصرف مواد و ارتباط با همسالان مصرف‌کننده مواد قوی‌ترین عامل خطر مصرف مواد بود.

بحث

به‌طور کلی نتایج به‌دست آمده از تحلیل معادلات ساختاری میان متغیرهای نهفته حاکی از آن است که الگوی نظری گروه دوستان به شکلی مطلوب در میان نوجوانان ایرانی مصرف‌کننده مواد قابلیت تعمیم دارد. به عبارت دیگر به نظر می‌رسد که این نظریه قابلیت تبیین بخش قابل توجهی از عوامل موثر در مصرف مواد مخدر را در نوجوانان ایرانی داشته باشد. همانگونه که در شکل مربوط ملاحظه می‌گردد، این مدل با معیارهای نیکویی مناسبی می‌تواند روابطی میان متغیرهای نهفته برونزا (توانمندی خانواده) و متغیرهای میانی درونزا (مقررات خانواده، هویت‌یابی مذهبی و مدرسه) و متغیر تابع درونزا (مصرف مواد) را تبیین کند. در مدل مشاهده شده نیز روابط به دست آمده و جهت روابط (مثبت یا منفی) با نظریه‌ی گروه دوستان انطباق داشت. به این معنا که

متغیر توانمندی خانواده (اکسای ۵) دارای روابط مثبت معناداری با متغیرهای مقررات خانواده، هویت‌یابی مذهبی و مدرسه بودند. این سه متغیر نیز همانگونه که در مدل نظری گروه دوستان پیش‌بینی شده بود با متغیر میانی ارتباط باهمسالان مصرف کننده مواد (۲۱) دارای روابطی معکوس (منفی) بودند، این روابط به غیر از ارتباط میان هویت‌یابی مذهبی با ارتباط با همسالان، به لحاظ آماری معنادار بودند. در عین حال همانگونه که پیش‌بینی می‌شد متغیر ارتباط با همسالان مصرف کننده مواد، رابطه‌ی مثبت با مصرف مواد نوجوان داشت. بنابراین می‌توان گفت که مدل مشاهده شده با نظریه‌ی گروه دوستان اوتینگ و بوآویس (۱۰۴)، سوآم و همکاران (۱۰)، انطباق قابل قبولی دارد با این حال توجه به برخی از تفاوت‌ها ضروری است. چنان‌که گفته شد ضرایب مسیر میان عوامل شش‌گانه نظریه گروه دوستان، به صورت اعداد استاندارد می‌باشند و با نتایج به‌دست آمده در مدل ایرانی قابل مقایسه هستند. با مقایسه در می‌یابیم مسیر β_{24} (مسیر ارتباط باهمسالان مصرف کننده مواد به مصرف مواد) و مسیر β_{23} (مسیر مقررات خانواده به مصرف مواد) دارای قوی‌ترین ضرایب موجود به ترتیب (۰/۷۴ و -۰/۷۵) هستند. مطابق با پیش‌بینی‌های نظریه‌ی گروه دوستان و نیز فرضیه‌ی پنجم این پژوهش، انتظار بر این بود تا قوی‌ترین رابطه‌ی میان β_{24} (مسیر ارتباط باهمسالان مصرف کننده مواد به مصرف مواد) مشاهده گردد. ولی پژوهش ما نشان می‌دهد که رابطه‌ی β_{23} یعنی ضریب متغیر مقررات خانواده به متغیر ارتباط با همسالان مصرف کننده مواد، قوی‌تر از رابطه‌ی مذکور بود (۰/۷۵-). با این حال چنانچه در نظریه‌ی گروه دوستان نیز پیش‌بینی می‌شد، همه‌ی عوامل موجود در این الگوی نظری باید آثار خود را از طریق ارتباط با همسالان مصرف کننده‌ی مواد انتقال دهند. به عبارت دیگر هرچند قوی‌ترین ضریب مسیر در مجموعه‌ی متغیرهای موجود در این الگو متعلق به مسیر فوق بود، ولی در تحلیل تکمیلی آماری هیچ‌یک از

متغیرهای موجود دارای تاثیر مستقیم قوی‌تر از متغیر ارتباط باهمسالان مصرف کننده مواد با مصرف مواد نبودند. در مدل مشاهده تنها یکی از ضرایب یعنی (رابطه‌ی میان متغیر هویت‌یابی مذهبی با ارتباط با همسالان مصرف کننده‌ی مواد) از لحاظ آماری معنی‌دار نبود یعنی آن که این عامل نمی‌توانست مانع از ارتباط نوجوان با افراد مصرف‌کننده‌ی مواد گردد. به عبارت دیگر به نظر می‌رسد نمی‌توان متغیر هویت‌یابی مذهبی را به عنوان یک عامل حفاظت کننده در برابر ارتباط با همسالان مصرف کننده مواد، در نظر گرفت. این یافته در تضاد با یافته‌های برخی پژوهش‌هاست است. برای مثال اوتینگ و بوآویس (۱۰۴) در پژوهش کلاسیک خود که به صورت تحلیل مسیر نظریه‌ی گروه دوستان صورت گرفت، دریافتند که عامل هویت‌یابی مذهبی دارای ضریب مسیر منفی ۰/۲۹- با ارتباط با همسالان مصرف کننده‌ی مواد است و این موضوع را در مقالات دیگر خود (برای مثال اوتینگ و بوآویس، ۱۳، ۱۲، ۱۱، ۲؛ ۱۴، ۱۵) مورد تاکید قرار داده‌اند. با این حال توجه دقیق‌تر به پژوهش‌های دیگر نظیر پژوهش سوآم و همکاران (۱۶)؛ سوآم و همکاران (۱۷) حاکی از آن است که رابطه‌ی میان هویت‌یابی مذهبی و ارتباط با همسالان مصرف کننده‌ی مواد همواره یک مسیر منفی معنی‌دار نیست. در پژوهش اخیر (همان منبع) که بروی چهارگروه از دانش‌آموزانی که ترک تحصیل کرده انجام گرفت، روشن شد، این مسیر، در سه گروه از آن‌ها معنادار نبود. سوآم، اوتینگ و همکاران (۱۶) در پژوهشی دیگر بروی دانش‌آموزان آمریکایی نژاد سرخ دریافتند که مناسب‌ترین مدل، مدلی است که در آن اولاً مسیر میان هویت‌یابی مذهبی با ارتباط با همسالان مصرف کننده مواد قطع باشد و دوم آن که مسیر مستقیمی از عامل مقررات خانواده به سمت مصرف مواد وجود داشته باشد. با توجه به پژوهش‌های فوق می‌توان گفت که یافته‌ی پژوهش فعلی در تضاد با یافته‌های دیگر نیست، چراکه به نظر می‌رسد در مورد این که آیا این عامل

می‌تواند در مدل شش متغیره‌ی نظریه‌ی گروه دوستان جایگاه ثابتی داشته باشد یا خیر، تردید وجود دارد. همان‌گونه که ذکر شد، بررسی تأثیرات مستقیم هریک از متغیرهای موجود بر مصرف مواد نشان داد که تنها عامل هویت‌یابی مذهبی دارای رابطه‌ی منفی و معناداری با مصرف مواد بود و هر چند این رابطه قدرت زیادی نداشت (۰/۱۴-) ولی می‌تواند به‌عنوان یک عامل بازدارنده‌ی مستقیم در برابر مصرف مواد عمل کند درحالی که سایر متغیرها یعنی توانمندی خانواده، مقررات خانواده و سازگاری در مدرسه، هیچ‌یک آثار مستقیم معنی‌داری بر مصرف مواد نداشتند. از این رو می‌توان عامل هویت‌یابی مذهبی را به عنوان عامل حفاظت‌کننده‌ای در نظر گرفت که می‌تواند مستقیماً و تا حد قابل توجهی مانع از مصرف مواد در فرد شود یا مصرف مواد را در او کم نماید. یافته‌ی دیگر آن‌که، در پژوهش فعلی تفاوت چشمگیر ضریب مسیر مقررات خانواده با ارتباط با همسالان مصرف‌کننده مواد (۰/۷۵-)، با ضرایب مسیر هویت‌یابی مذهبی با ارتباط با همسالان مصرف‌کننده مواد (۰/۰۲-) و سازگاری در مدرسه با ارتباط با همسالان مصرف‌کننده مواد (۰/۱۵) است. چنان‌که ملاحظه می‌گردد این ارتباط قوی‌ترین ارتباط است. به عبارت دیگر در میان سه عامل بازدارنده و حفاظت‌کننده‌ی مقررات خانواده، هویت‌یابی مذهبی و سازگاری در مدرسه، متغیر مقررات خانواده با اختلاف بسیار زیادی بر نقش خود به منزله یک عامل بازدارنده تأکید داشت. موضوعی که در پژوهش‌های مختلف تأیید شده است. برای مثال پیلر و دیشون چنین نتیجه‌گیری می‌کنند که تأثیر دلبستگی و علاقه‌مندی به خانواده تأثیر قوی‌ترین عامل در عدم مصرف مشروبات الکلی در نوجوانان است (۲۵). در واقع این یافته در هیچ‌یک از پژوهش‌های انجام شده بر روی نظریه‌ی گروه دوستان مشاهده نشده است. اوتینگ و بوآویس (۴) در پژوهش خود، ضریب این مسیر را (۰/۲۹-)، سوآم و همکاران (۱۷) به عدد (۰/۲۶-)، کیم و همکاران (۱۸)، عدد (۰/۵۲-) و سوآم و

همکاران (۲۰ و ۱۹) به عدد (۰/۴۱-) دست یافتند. به نظر می‌رسد که این یافته بر نقش حفاظت‌کنندگی خانواده تأکید بیشتری دارد. می‌توان چنین استدلال کرد که در خانواده‌های ایرانی توانمندی و قدرت خانواده در پیشگیری از ارتباط به همسالان مصرف‌کننده مواد و در نهایت مصرف مواد، بسیار بیشتر از الگوی نظارتی خانواده‌ها در سایر کشورهاست. نکته‌ی جالب آن که پژوهش کیم و همکاران (۱۸) نیز که به عدد ۰/۵۲- (بالاترین عدد حاصل) دست یافته است، بر روی نوجوانان آمریکایی/آسیایی مقیم این کشور صورت گرفته است. پژوهش فعلی نیز بر نقش خانواده و روابط حاکم بر آن و نیز بر ضرورت آگاهی والدین از خطرات مصرف مواد و گفتگو و تعامل در این زمینه با نوجوانان و روشن سازی قواعد حاکم در خانواده درباره‌ی نگرش خانواده به مصرف مواد و تبعات آن تأکید دارد. بدیهی است که نوجوان ایرانی همانند نوجوانان کشورهای غربی در طول دروان نوجوانی خود تحت تأثیر گروه همسالان و به ویژه گروه دوستان قرار می‌گیرند، ولی این تأثیر پذیری به دلیل ویژگی‌های حاکم بر خانواده‌های ایرانی نظیر احترام به افراد بزرگتر و نظرات آنان، تلاش در حفظ آبروی خانوادگی، نزدیک‌تر بودن روابط والدین با فرزندان و نظارت بیشتر والدین بر رفتار فرزندان و انسجام و یکپارچگی خانواده‌ها، کمتر از نوجوانان کشورهای غربی است. بنابراین به نظر می‌رسد که متغیر مقررات خانواده از متغیرهای حفاظت‌کننده‌ی بسیار قوی در خانواده‌های ایرانی است. از این رو در هر نوع برنامه‌ی پیشگیرانه‌ای مصرف مواد مخدر می‌توان بر این عامل تکیه کرد. به عبارت دیگر چنانچه یکی از عناصر موجود در برنامه‌های پیشگیرانه خانواده در نظر گرفته شود، آثار مثبت این گونه برنامه‌ها بیشتر خواهد شد. عامل مستقل برون‌زای توانمندی خانواده که بنابر نتایج این پژوهش، سر منشا و عامل تأثیر گذار اصلی است، همان‌گونه که نظریه‌ی دوستان نیز پیش‌بینی می‌کرد دارای روابط مثبت معناداری با متغیرهای مقررات خانواده،

هویت‌یابی مذهبی و سازگاری در مدرسه بود. به عبارت دیگر مطابق با فرضیه‌ی سه این پژوهش، روابط مثبت معناداری میان این عوامل وجود داشت. پژوهش‌های متعددی به نقش خانواده و روابط موجود میان اعضا بر شکل‌گیری رفتارهای مثبت اجتماعی و رفتارهای منفی خصوصاً بازدارنده بودن آن در مصرف مواد مخدر اشاره دارند (برای مثال هاوکیتر و کاتولانو (۷)؛ جکسون (۲۱)؛ آری و همکاران (۲۲)؛ فریدمن و گلاس من (۲۳)؛ گارنفسکی و اوکما (۲۴). هنری و همکاران نیز به این نتیجه رسیدند که با گذشت زمان و بزرگتر شدن نوجوان، دلبستگی او به خانواده کمتر و همزمان ارتباط وی با دوستان مصرف‌کننده‌ی مشروبات الکلی بیشتر می‌شود و مصرف مشروبات الکلی در او افزایش می‌یابد (۲۶).

نتیجه گیری

در این پژوهش، خانواده به عنوان رکن اصلی و منشا اثر از طریق عوامل واسطه و به دلیل ایجاد شرایط مناسب می‌تواند

به عنوان بنیادی‌ترین عنصر تاثیر گذار در نظر گرفته شود. بدیهی است که هر اندازه خانواده از توانمندی کمتری برخوردار باشد، به این معنا که به اعضای خود به‌ویژه نوجوان توجه کمتری شود، روابط نوجوان با والدین سرد و غیرصمیمی باشد و در خانواده تعارض و کشمکش والدین با یکدیگر بیشتر باشد، در پیشگیری از مصرف مواد و رفتارهای انحرافی نوجوان خود ضعیف‌تر عمل خواهد کرد. پی آمد این وضعیت تضعیف عوامل حفاظت‌کننده‌ی مقررات خانواده، هویت‌یابی مذهبی و سازگاری در مدرسه خواهد بود. در چنین وضعیتی نوجوان تعلق و پیوند خود را با خانواده و مدرسه شکننده می‌بیند و این شکنندگی و احساس تعلق ضعیف، زمینه‌های لازم را برای ارتباط با همسالان منحرف و مصرف‌کننده‌ی مواد که آن‌ها نیز دارای احساسات، علائق، مشکلات و رفتارهای مشابه با این نوجوان هستند، فراهم می‌کند.

References

- 1- Oetting ER, Beauvaise F. Peer Cluster theory :Drug and the Adolescent, *J Counseling and Development*. 1986; 65: 17-22.
- 2- Oetting ER, Donnermeyer JF. Primary socialization theory: The etiology of drug use and deviance. *Subst Use Misuse*. 1998; 33: 995-1026.
- 3- Oetting ER. Primary socialization theory: Developmental stages, spirituality, government institutions, sensation seeking and theoretical implications. *Subst Use Misuse*. 1999; 34: 947-982.
- 4- Oetting ER, Beauvais F. Peer Cluster theory: Socialization characteristics and adolescent drug use: A Path analysis. *J Counseling Psychology*. 1987; 34: 205-213.
- 5- Oetting ER, Beauvaise F. Common element in youth drug abuse: Peer Clusters and other psychosocial factors. *J Drug Issues*. 1987; 17: 133-151.
- 6- Miller L, Weissman M, Gur M, Adams Ph. Religiousness and substance use in children of opiate addicts. *J Subst Abuse*. 2001; 13: 323-336.
- 7- Hawkins JD, Catalano RF, Miller JY. Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implication for substance abuse prevention. *Psychol Bull*. 1992; 112: 64-105.

- 8- Anderson JC, Gerbing DW. Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychol Bull.* 1988; 103: 411-423.
- 9- Guadagnoli E, Velicer WF. Relation to sample size to the stability of component patterns. *Psychol Bull.* 1988; 103: 265-275.
- 10- Swaim RC, Oetting ER, Ruth E, Beauvais F. Links from emotional distress to adolescent drug use. A path model. *J Consulting and Clinical psychology.* 1989; 57: 227-231.
- 11- Oetting ER, Deffenbachet JL, Donnermeyer JF. Primary socialization theory: The role played by personal traits in the etiology of drug use and deviance. II. *Subst Use Misuse.* 1998; 33: 1337-66.
- 12- Oetting ER, Donnermeyer JF, Deffenbacher JL. Primary socialization theory: The influence of the community on drug use and deviance. III. *Subst Use Misuse.* 1998; 33: 1629-65.
- 13- Oetting ER, Donnermeyer JF, Trimble JE, Beauvais F. Primary socialization theory: Culture, ethnicity, and cultural identification. The links between culture and substance use. IV. *Subst Use Misuse.* 1998; 33: 2075-107.
- 14- Oetting ER, Beauvais F. Peer cluster theory: Socialization characteristics and adolescent drug use: Path analysis. *J Counseling Psychology.* 1987; 34: 205-213.
- 15- Oetting ER, Beauvais F. Common element in youth drug abuse: Peer Clusters and other psychosocial factors. *J Drug Issues.* 1987; 17: 133-151.
- 16- Swaim RC, Oetting ER, Casas JM. Cigarette use among migrant and nonmigrant Mexican American youth: A socialization latent-variable model. *Health psychol.* 1996; 15: 269-281.
- 17- Swaim RC, Bates SC, Chavez EL. Structural equation socialization model of substance use among Mexican -American and white non-hispanic school dropouts. *J Adolescent Health.* 1998; 23: 128-138.
- 18- Kim IJ, Zane Nolan WS, Hong S. Protective factors against substance use among asian American youth: A test of peer cluster theory. *J Community psychol.* 2002; 30: 565-584.
- 19- Swaim RC, Nemeth J, Oetting ER. Alcohol use and socialization characteristics among Hungarian adolescents: Path Models. In Leukefeld CG, Clayton R. Prevention practice in substance abuse. Binghamton: Haworth Press. 1995; 47-64.
- 20- Swaim RC, Judit M, Oetting ER. Alcohol use and socialization characteristics among Hungarian adolescents: Path Model. Prevention practice in substance abuse. In Leukefeld CG, Clayton RR. The Haworth Press, Inc. 1995
- 21- Jackson C. Perceived legitimacy of parental authority and tobacco and alcohol use during early adolescence. *J Adolescent Health.* 2002; 31: 425-432.
- 22- Ary D, Duncan TE, Duncan SC, Hops H. Adolescent problem behavior: The influence of parents and peers. *Behav Res Ther.* 1999; 37: 217-230.
- 23- Friedman A, Glassman BA. Family risk factors for drug abuse: A longitudinal study of an African American urban community sample.

J Subst Abuse Treat. 2000; 18: 267-275.

24- Garnefski N, Okma S. Addiction-risk and aggressive/criminal behavior in adolescence: influence of family, school and peers. *J Adolescence.* 1996; 19: 503-512.

25- Piehler TF, Dishion TJ. Interpersonal dynamics within adolescent friendships: Dyadic

mutuality, devianttalk, and patterns of antisocial behavior. *Child Dev.* 2007; 78: 1611-1624.

26- Henry KL, Oetting ER, Slater MD. The role of attachment to family, school, and peers in adolescents' use of alcohol: A longitudinal study of within-person and between-persons effects. *J Counseling Psychol.* 2009 1; 56: 564-572.

Psychosocial Predicting Factors of Drug Use among Adolescents: Applicability of "Peer Cluster Theory" among Iranian Adolescents

Taremian F¹, Jazayeri A², Ghasi tabataei SM³

¹Dept. of Clinical Psychology, Zanjan University of Medical Sciences, Zanjan, Iran

²Dept. of Clinical Psychology, University of welfare and rehabilitation, Tehran, Iran.

³Dept. of Sociology, Tehran University, Tehran, Iran

Corresponding Author: Taremian F, Dept. of Clinical Psychology, Zanjan University of Medical Sciences, Zanjan, Iran

Email: taremian@zums.ac.ir

Received: 13 Aug 2012 **Accepted:** 11 Mar 2013

Background and Objective: The aim of this study was to evaluate psychosocial predictors of substance use during adolescence among the Iranian youth. Based on the "peer cluster theory" (Oetting and Beauvais 1986a, 1986b), structural connections between family, school, peer cluster, and religion, as well as their direct and indirect effects on drug use were studied.

Materials and Methods: In this study, we collected data on 746 school students from 19 different schools in 9 educational districts of Tehran. Using confirmatory factor analysis, the validity of scales were evaluated, followed with structural equation modeling analysis using LISREL (8.53 package), generalizability of "Peer cluster theory" evaluated the findings.

Results: The results showed that our scales were reliable in measuring latent variables in the model. Based on fitness indices, Peer cluster theories with some modification in endogenous variables have good generalizability among the Iranian adolescents.

Conclusion: We can consider the "Family" as a fundamental factor in prevention of drug use in adolescents. As long as the family has less power, e.g. paying less attention to their adolescent or the presence of conflicts between parents, the possibility of drug use in adolescent will increase.

Keywords: Drug use, Adolescence, Structural equations, Peer cluster theory